

Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatına ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Abdullah BURGU*

ÖZ

Son iki yüzyıl boyunca Avrupa'da bulunan üniversite ve enstitülerde bilim tarihi ile ilgili ciddi tetkikler yapılmıştır. Fakat İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki yeri hususunda müspet yorum yapan Batı menşeli bilim adamlarının sayısı oldukça azdır. İslâm ülkelerinde bilim tarihi ile meşgul olan çağdaş araştırmacıların da kısıtlı sayıda olduğu malumdur ve bunların bir kısmı Avrupa üniversitelerinde çalışmaktadırlar. Bu bilim adamlarından biri de geçtiğimiz yıllarda vefat eden Prof. Dr. Fuat Sezgin'dir. F. Sezgin ihtisas alanındaki donanımı ile dünya çapında önemli bir yer edinmiştir. İslâm bilim ve tekniğinin Avrupa medeniyetine olan katkısına dair eserler telif etmiştir. Ayrıca İslâm bilim tarihinin ana kaynaklarını da neşretmiştir. Buna rağmen ülkemizde F. Sezgin'i konu edinen araştırmalar oldukça azdır. 2019 yılına kadar hâl tercümesi, ilmi tecrübesi ve çalışmaları ile ilgili detaylı monografilerin ve hatta tez niteliğinde bilimsel araştırmaların sayısı yetersizdir. Ancak aynı senenin Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı ilan edilmesiyle konuyla ilgili bilimsel birtakım canlılığın yaşanması göze çarpmaktadır. Ülkemizin çeşitli şehirlerinde ve üniversitelerinde F. Sezgin ile ilgili konferanslar, sempozyumlar ve bir dizi paneller düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra akademik dergilerde makaleler de yayımlanmıştır. Fakat doksan üç yıllık ömrünün neredeyse tamamını bilim tarihine, özellikle de İslâm bilim tarihine hasreden merhum F. Sezgin'in biyografisi tam anlamıyla ele alınmamıştır. Yetiştirdiği ortam, bilimsel tavrını etkileyen ve şekillendiren hocaları ile olan ilişkisi değerlendirilmemiştir. Batı odaklı tarihyazımının dikta ettiği Rönesans algısına karşı çıktığı Yaratıcı Çağ fikri yüzeysel bir şekilde dile getirilmiştir.

Bu araştırma, İslâm bilim tarihi ile ilgili mühim çalışmalar yapan ve bu alanın gelişmesine katkı sağlayan F. Sezgin'in kısa yaşam öyküsü ve bilimler tarihi ile ilgili görüşlerinin genel bir değerlendirmesinden oluşmaktadır. Öncelikle F. Sezgin'in yaşamı ana hatlarıyla incelenmiş ve sonra bilimler tarihi ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Böylece F. Sezgin'in hayatının dönüm noktasını oluşturan hatıraların bilimsel bir metotla yorumlanması ve yaşamı ile ilgili kısa ve net bilgilerin kolay ulaşılabilir bir şekilde araştırmacıların hizmetine sunulması amaçlanmaktadır. Makale, F. Sezgin'in muhtelif zamanlarda paylaştığı ve matbu halde bulunan anekdotlardan, hatıralardan ve konuyla ilgili kendi eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Gerek görüldüğü yerlerde güncel araştırmalara da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, Oryantalizm, Bilim, Teknik, Rönesans, Yaratıcı Çağ

An Overview of the Life and Works of the Science Historian Prof. Dr. Fuat Sezgin

ABSTRACT

During the last two centuries, universities and institutes in Europe have undergone serious research into the history of science. However, the number of Western scientists who make positive comments about the place of Islamic civilization in the history of sciences is very small. It is known that contemporary researchers engaged in the history of science in Islamic countries are limited and some of them work in European universities. One of these scientists were Professor Fuat Sezgin, who has passed away in the past years. F. Sezgin has gained a prominent place in the world with his specialized knowledge. He has copyrighted the contribution of Islamic science and technique to European civilization. He has also published the main sources of Islamic science history. However, there are few researches about F. Sezgin in Turkey. Until 2019, there were very few monographs and even scientific researches about F. Sezgin's biography, scientific experience and studies. But the same year was declared as the Year of Professor Fuat Sezgin and it is remarkable that there is some scientific vitality on the subject. Conferences, symposiums and a series of panels about F. Sezgin have been organized in various cities and universities of our country. In addition, articles have been published in academic journals. However, the biography of the late F. Sezgin, who devoted almost all of his ninety-three years of life to the history of science, especially to the history of Islamic science, has not been fully addressed. The environment in which he grew up and his relationship with his teachers, who influenced and shaped his scientific attitude, were not evaluated. The idea of the Creative Age, which opposes the Renaissance perception dictated by Western-oriented historiography, is expressed superficially.

This research consists of a general evaluation of F. Sezgin's short biography and his views on the history of science, which makes important studies about Islamic history of science and contributes to the development of this field. For this reason, F. Sezgin's life will be examined firstly and then his views on the history of science have been discussed. Thus, it is aimed to interpret the memories that constitute the turning point of F. Sezgin's life with a scientific method and to provide short and clear information about his life to the researchers in an easily accessible manner. The article was prepared by taking advantage of F. Sezgin's anecdotes, memoirs, and his own works on the subject, which were published at various times. Where necessary, current research has been also applied.

Keywords: Fuat Sezgin, Orientalism, Science, Technics, Renaissance, The Creative Age

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-9057-0688, aburgu@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 17.12.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 27.12.2019

1. Giriş

İslâm bilimleri ve tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların bugünkü seviyesini tespit etmek oryantalizmin gelişim süreci ile doğrudan ilgilidir. Terim anlamı Doğu Bilimi'ne tekabül eden oryantalizm, XIX yüzyıl itibarıyla akademik bir disiplin ve alan haline almıştır. Buna bağlı olarak da oryantalist veya müsteşrik adı verilen bir kısım Batılı araştırmacılar, Afrika'dan Hint alt kıtasına kadar İslâmiyet ile bağı bulunan Doğu ülkelerinde uzun süren seyahatler yaparak, İslâm kültürü ve bilimleri hakkında tetkiklerde bulunmuşlardır. Bu uzun ve meşakkatli araştırmaların bazı nedenleri vardır. Bunlar arasında siyasi menfaatler ilk göze çarpan amaçların başında gelmektedir. Batılılar, doğal ve beşerî kaynaklarını sömürdükleri milletleri her açıdan tanıma arzusuyla hareket etmişlerdir. Kültürel rakip olarak gördükleri Doğu toplumlarının uygarlıklarını öğrenmek isteyip, bunu onları yönetirken kullanmayı amaçlamışlardır (Said, 1998; 12-13, 20, 61, 146).

Oryantalizmin siyasi hedefinin yanında bir de kültürel boyutu vardır. Batı medeniyeti, aydınlanma çağında bir düşünce buhranı neticesinde kendi köklerini tanıma amacıyla Doğu'yu keşfetmek istemiştir (Meriç, 2017; 97-101). Batılı ülkeler, vakıflarca ve derneklerce desteklenen enstitüler aracılığı ile sosyal bilimler üzerinde çalışan bilim adamlarını hegemonyaları altındaki ülkeleri araştırmak amacıyla görevlendirmişlerdir. Bu Batılı bilim adamları geldikleri ülkelerin dillerini çok iyi bilen insanlardı. Bu yüzden İslâm kültürüne ve antropolojisine nüfuz etmeyi başarmışlardır. Bunun sonucunda oryantalizm bir takım olumlu gelişmeleri de doğurmuştur. Bu bağlamda oryantalizmin en müspet neticesi ve belki de başarısı, amacı tartışılır olmakla birlikte, Müslümanların ilmî faaliyetlerinin ortaya çıkarılması için gösterilen çabadır. Ayrıca Avrupa'daki bilim devriminin ve Rönesans'ın üzerindeki İslâm etkisinin dile getirilmiş olmasıdır. Gustav Flügel (ö. 1870), W. Jean Juynboll (ö. 1887), Aloys Sprenger (ö. 1893), David Heinrich Müller (ö. 1912) gibi araştırmacılar ilk nesil oryantalistler olarak tanımlanabilir. Bu bilim adamlarının siyer, hadis, kelim üzerine yaptıkları çalışmalar İslâm bilim tarihinin çağdaş dönemde Batı düşünce sistemindeki ilk ürünleri olmaları açısından önemlidir.

Avrupa'da yetişen ikinci nesil oryantalistler XX. yüzyıl itibarıyla kendilerinden önceki doğu bilimcilerin ortaya koyduğu malzemeleri daha ileri bir seviyeye taşımışlardır. Doğu toplumlarını tanıma aşaması yerini Müslümanların dünyaya katkılarını belirlemeye bırakmıştır. Bunun sonucunda İslâmî bilimlerin yanı sıra sosyal ve beşerî bilimlerin doğulu kökenleri araştırılmaya başlanmıştır. Oryantalizmin bu dönemki temsilcileri Ignaz Goldziher (ö. 1921), Theodor Nöldeke (ö. 1930), Jojef Horovitz (ö. 1931), Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938), A. J. Wensinck (ö. 1939), Martinus T. Houtsma (ö. 1943), Aldo Mieli (ö. 1950), Carl Brockelmann (ö. 1956), George Serton (ö. 1956), Hellmut Ritter (ö. 1971) ve Franz Rosenthal (2003) gibi İslâm bilim tarihi üzerine araştırmalar yapan ve oryantalist tanımına uyan batılı bilim adamlarıydı. Bu bilim adamlarının ortak özelliği filolog olmalarıdır. Dil altyapıları sayesinde İslâm tarihinin ana kaynaklarına ulaşmışlar, bunları neşretmeye başlamışlar ve kendi araştırmalarında kullanmak suretiyle İslâm bilim tarihi ile ilgili ciddi çalışmalar yapmışlardır. Böylece İslâm bilim tarihi de akademik bir dal haline gelmiştir. Nitekim İslâm tarihinin ana kaynaklarını oluşturan tarih, coğrafya, felsefe, tıp ve diğer tabakât eserlerinin büyük bir yekûnu daha bu yüzyılın ilk yarısında Avrupa ülkelerinde neşredilmiş ve Batı dillerine tercüme edilmiştir. Günümüzde *Encyclopaedia of Islam* (EI) olarak bilinen İslâm ansiklopedisinin İngilizce edisyonunun yayınlanması da yine bu bilim adamlarının gayretleri ile olmuştur (Kahraman, 1995; 182).

İslâm bilim tarihi üzerine yapılan çalışmaların son yıllardaki durumuna dair bir başka hususa kısaca değinmek gerekmektedir. Bu alanla ilgili araştırmalar yapan ve dünya çapında tanınan Müslüman bilim adamlarının sayısı oldukça azdır. Buna rağmen son yıllarda İslâm bilim tarihine ilgi gittikçe artmaktadır. Çeşitli İslâm ülkelerinden bilim adamları İslâm bilim ve düşünce tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadırlar. Aslında iki asır önce başlayan oryantalizm sürecinden farklı bir durum yoktur. Yine Müslüman bilim adamlarının bir kısmı Batı ülkelerinde eğitim görmekte ve buradaki üniversitelerde çalışmaktadırlar.

Oryantalistlerin İslâm bilim tarihi çalışmalarına en önemli katkılarının başında şüphesiz yetiştirdikleri öğrencileri gelmektedir. XX. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla artık Müslüman öğrenciler oryantalist büyük otoritelerin öğrencileri olmuştur. Bunlardan birisi de Fuat Sezgin'dir. F. Sezgin oryantalistlerle olan mesaisi ve onların çalıştığı konulardaki tecrübesi ile dikkat çeken bir bilim adamı kimliğine sahiptir. F. Sezgin'in kendi hatıraları ve yaşam tecrübesi, Müslümanların bilimler tarihindeki yerini tespit etme çabasını kendinden öğrenmeye imkân vermektedir.

2. Bir Bilim Tarihçisinin Serüveni

İslâm bilim tarihi alanında yazdığı eserleri ve yaptığı teknik çalışmalarıyla müstesna bir yere sahip olan Mehmet Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te doğdu. Babası Mehmet Mirza Efendi Osmanlı döneminde bir müftü idi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu görevi bırakmıştı. Aile soy olarak Eyyübilerin Hasankeyf koluna dayanmaktaydı (Hansu, 2019, 187). İlkokulu Doğubeyazıt, ortaokulu ve liseyi de Erzurum'da okudu. Aynı zamanda, babasından Arapça tedarisi aldı. Annesi Cemile Hanım da Bitlis'liydi. Ailenin Fuat Sezgin'den başka Süphiye, Mehmet Servet*, Meliha ve Refet** isimlerinde dört çocuğu daha vardı (Hansu, 2019; 190).

Çocukluğunu çeşitli şehirlerde geçiren F. Sezgin üniversite çağına ulaştığında eğitimi ile ilgili ilk ciddi problemi yaşadı. Mehmed Mirza Efendi oğlunun Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü okumasını istiyordu. Fakat kendisi mühendis olma hayali kuruyordu. Bunun için mühendislik veya matematik okuma arzusundaydı. Kayıt için gittiği İstanbul Üniversitesi'nde bir seminer esnasında dünyanın mühim oryantalistlerinden Helmut Ritter*** ile tanışması hayatının en önemli dönüm noktasını oluşturdu. Adı geçen üniversiteye ait Şarkiyat Enstitüsü'nün kurucusu olan H. Ritter'in etkisinde kalarak talebesi oldu ve 1943 yılında on dokuz yaşında İstanbul Üniversitesi'nde Fars ve Arap Filolojisi Bölümü'nde lisans tahsiline başladı (Sezgin, 2017; 129).

Modern anlamda Doğu Dilleri Filolojisi ve Türkoloji'nin kurucusu olarak bilinen ve Alman bir oryantalist olan H. Ritter, çok zor bir hoca imajına sahipti. Sebat eden talebe bulmakta güçlük çekiyordu. Öğrenciler kısa süre içerisinde, yoğun çalışma temposundan dolayı kendisiyle çalışmaktan vazgeçiyordu. Fakat F. Sezgin, H. Ritter'in bu ciddi çalışma disiplini ve İslâm bilimleri ile ilgili görüşlerinden çok etkilenmişti. Birlikte çalışmak isteğini belirttiğinde hocası, F. Sezgin'e talebelikle ilgili iki şart öne sürmüştü. Bunlar, yazma eserleri kusursuz okuyacak nitelikte Arapça'yı öğrenmesi ve dakik olması, yani zamanı verimli kullanması idi (Sezgin, 2011; 14).

H. Ritter'in teşvikleri ve etkisiyle Arap filolojisi üzerine çalışmaya başlayan F. Sezgin, hocasının ileri sürdüğü şartları kabul ederek, üniversite hayatının ilk yıllarından itibaren kendini bu yoğun tempoya alıştırmıştır. Bu esnada 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın tedirgin atmosferi Türkiye'deki üniversitelerin tatil edilmesine neden olmuştu. Bu zorunlu aradan istifade eden F. Sezgin, Arapça bilgisini geliştirmek için günlük on yedi saat**** çalışmaya başlamıştır. Altı aylık bir süre içinde otuz ciltlik *Taberî Tefsiri*'ni Arapça aslından baştan sona okumuştur. Bir müddet sonra üniversitelerde eğitim-öğretim tekrar başlayınca bu çalışma azminin karşılığını alacağı bir olay yaşanmıştır. İlmî bir heyetin iştirak ettiği bir imtihan esnasında Gazzâlî (ö. 1111)'nin *İhyau'l-Ulûmuddîn* eserinin Arapça yazma nüshasından önüne konulan sayfaları okuyarak, kısa bir süre içerisinde bu seviyeye gelmesini imkânsız gören hocasını bile şaşırtmıştır (Sezgin, 2011; 15). Anlaşılan F. Sezgin'in yabancı dil öğrenmeye bilhassa Arapça'ya karşı çok özel bir yeteneği vardı ve on yedi saatlik mesai ile verimli bir çalışma metodu uyguluyordu. Hocasının Alman ekolünden gelmesi de belli bir çalışma disiplini kazanmasında etkili olmuştu.

Kendisine ilkökul üçüncü sınıftan itibaren *İlm-i Sarf-ı Türkî* adıyla bilinen Arapça grameri okutan babasını da bu yıl, yani kendini dil çalışmalarına verdiği sıralarda 1943 senesinde kaybetmişti (Hansu, 2019; 189, 191). İnsan psikolojisi için buhran ve soğuma evresine neden olabilecek böyle bir zamanda, ara vermeden ilmî hedeflerine ve çalışmalarına yoğunlaşmış, onlara daha da sıkı sarılmış olması muhtemeldir. Çünkü F. Sezgin'in dil öğrenme çabası sadece Arapça ile sınırlı kalmamıştır. Lisans eğitiminin ilk yıllarından itibaren Farsça, Latince, Yunanca, İbranice ve Süryanice gibi dilleri de öğrenmeye başlamıştır

* Servet Sezgin, F. Sezgin'in ağabeyidir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan S. Sezgin Demokrat Parti'de aktif siyaset yapmıştır. 1960 darbesinden sonra Yassıada'da yargılanmış ve on yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Kayseri Hapishanesi'nde bulunduğu sırada 1962 yılında Sigrid Hunke'nin *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi* adlı eserini Türkçeye tercüme etmeye başlamıştır. Bunda F. Sezgin'in payı vardır. S. Sezgin'e, F. Sezgin'in eşi Ursula Sezgin'in teklifiyle kitap gönderilmiştir. Bir yıl boyunca Almanca öğrenen S. Sezgin bu eseri tercüme etmiştir (Sezgin, 2011; 42).

** F. Sezgin'den bir yaş Küçük olan Refet Sezgin 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Milletvekilliği ardından Devlet ve Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanlıkları yapmıştır (Hansu, 2019; 191).

*** Helmut Ritter ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmed Ateş, "Helmut Ritter", *Şarkiyat Mecmuası*, c. 5, İstanbul 1964, s. 1-14.

**** Bu çalışma disiplini de H. Ritter'in etkisiyle şekillenmiş bir kazanımdır. H. Ritter, bilgin olmak için çok çalışılması gerektiğini, hocası C. Brockelman'ın günde 24 saat çalıştığını belirtmekteydi (Bk. Sezgin, 2011; 55).

(Hansu, 2019; 192). Dolayısıyla bunları sistemli bir şekilde halledebilmesi için zihninin ve ruh halinin çok sağlam olması gerekmektedir.

Yukarıda anlatılan yazma nüsha okuma olayının neticesinde F. Sezgin, H. Ritter'e kendini ispat etmişti. Artık dünyanın önde gelen yazma eser mütehasşısı bir hoca ile çalışma serüveni de başlamış oluyordu. H. Ritter, F. Sezgin'e ilk olarak İslâm medeniyetinde tabii bilimlerin esasını teşkil eden matematik üzerine çalışmasını salık verdi ve lisans derslerinin yanında yardımcı ilim olarak matematiği almasını söyledi. İslâm matematik bilgileri Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 847'den sonra) , Ebu'l-Hasan İbn Yunus (ö. 1009), Ebu Ali İbnü'l-Heysem (ö. 1040) ve Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 1061)'yi hocasının bu yönlendirmesi ile tanıdı. O güne kadar zihninde, ilkokulda ve lisede kendisine sansasyonel bir şekilde anlatılan bilimler tarihinde Batı üstünlüğü ve Rönesans algısı vardı. H. Ritter'in söz konusu yönlendirmesi ile resmî tarihi sorgulamaya başladı. Böylece, "ömriim boyunca tek bir gerçeği öğrenmenin peşinde koştum" şeklinde ifade ettiği İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yerini ortaya koymanın uğraşına girmeyi ideal edindi. İslâm bilimlerinin her alanının tarihini yazmaya daha bu süreçte karar verdi ve üniversite tahsili boyunca kendini bu hedef doğrultusunda geliştirdi (Sezgin, 2017; 10-11, 86, 102). Bu bağlamda, F. Sezgin'in üniversite tahsil dönemi, İslâm bilim tarihi ile ilgili düşüncelerinin hazırlık evresi olarak ifade edilebilir.

F. Sezgin'in lisans eğitimi H. Ritter ile birlikte İstanbul kütüphanelerini incelemek ile geçti. Üniversiteyi bitirdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak İstanbul Müftülüğü'nde kâtip olarak memuriyet hayatına başladı. Kısa bir süre içerisinde 1948 yılı itibariyle de gezici vaizlik görevine terfi etti. Aynı yıl içerisinde Arapça'dan ilk tercüme yayını da yaptı. Ezher Üniversitesi Felsefe Bölümü Profesörü Muhammed el-Behiy'e ait olan bu eser *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* ismini taşıyordu. 1949 yılında yeni bir görev değişikliği ile İstanbul Üniversitesi'nde kütüphane memurluğuna geçti (Hansu, 2019; 196, 197). Hemen bir yıl sonra Ankara'da akademik hayata adımını attı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne 1950 yılı itibariyle asistan oldu ve üç yıl burada görev yaptıktan sonra 1953 yılında İstanbul Üniversitesi'nde İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı Umumi Türk Tarihi asistanlığına tayin edildi. 1951 yılında H. Ritter'in danışmanlığında Arap Dili ve Edebiyatı üzerine doktora eğitimine başlamıştı. Ebû Ubeyde Ma'mer İbnü'l-Müsennâ (ö. 824)'nın *Mecâz'ul-Kur'ân* isimli filolojik tefsirinin tenkitli neşri ile doktorasını tamamladı (Korkmaz, 2009; 120-121).

F. Sezgin, Ankara Üniversitesi'nde Tayyip Okiç (ö. 1977)'in danışmanlığında hazırladığı, hadislerin bilindiğinin aksine sözlü rivayetten ziyade yazılı kaynaklara dayandığını iddia ettiği *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli çalışmasını doçentlik tezi olarak takdim etti ve 1954 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Doçent olarak öğretim üyeliğine başladı*. Hadis üzerine yaptığı bu çalışmasında ortaya koyduğu hadis tedvininin aşamaları ile ilgili teorisi milletlerarası çapta ilgi uyandırmıştır. İstanbul'da bulunan beş yüze yakın Buharî nüshası üzerinde ayrıntılı tetkiklerde bulunmuştur. İgnaz Goldziher'in *Muhammedanische Studien* isimli eserinde yazdığı hadislerin Müslümanları bir arada tutmak için uydurulmuş olduğu iddiasını çürütmeye çalışmıştır**. Ayrıca İslâm'da isnad kullanımının hicrî birinci asrın son çeyreğinde başladığını tespit eden J. Horowitz'i de desteklemiştir (Juynboll, 2001; 57-58).

F. Sezgin, 1953 yılı itibariyle sıklıkla ilmi amaçlar için Almanya'ya gitmekteydi. Bu sayede Frankfurt Üniversitesi'nde bilimler tarihi ile ilgili dersleri takip etme şansına sahip olmuştu. Hocası da 1949 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılarak bu ülkeye taşınmıştı. 1957 yılında misafir doçent olarak gittiği Almanya'da Frankfurt şehrinde Bilimler Tarihi Enstitüsü'nde katıldığı ders ve seminerlerde İslâm bilimler tarihinin yazılması ile ilgili kesin kararını vermiştir (Sezgin, 2017; 85). Bu süreçte 1957-58 yıllarında Frankfurt ve Malburg Üniversitelerinde, ayrıca Türkiye'ye döndükten sonrada İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi dersleri okutmuştur (Sezgin, 2011; 19).

Akademiye intisabının onuncu yılında 1960 darbesi ile birlikte üniversitede görev yapan hocalara yönelik çıkarılan ve 147'ler olarak bilinen bir liste ile İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine son verildi. F.

* Bu iki çalışmanın akademik niteliği net değildir. Her ikisinin de doktora olduğunu söyleyenler vardır. Fakat F. Sezgin'in yazma uzmanı bir hoca ile çalışması eski eserler üzerine doktora yapmasını daha olası kılmaktadır. Bu nedenle *Mecâz'ul-Kur'ân* doktora, *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* ise doçentlik tezi olarak belirtilebilir. Dahası F. Sezgin, *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli çalışmasını yazdığı zamanlarda alanında uzman bir akademisyen idi. Almanya'da Cabir b. Hayyan'ın eserleri ile ilgili ikinci bir doçentlik tezi sunduğuna göre söz konusu çalışma Türkiye'deki doçentlik tezidir (Sezgin, 2011; 19).

** F. Sezgin'in İ. Goldziher'in hadis anlayışını tenkit ettiği uzun bir makalesi için bk. Fuat Sezgin, "Hadis Musannefatının Menşei ve Ma'mer b. Raşid'in Câmî'i?", *Türkiyat Mecmuası*, XII/116-117, İstanbul 1955, s. 115-134.

Sezgin, listede isminin bulunduğunu çalıştığı fakülteye gittiği bir sabah tesadüfen gazeteden öğrendi. F. Sezgin için artık Türkiye’de hayalini kurduğu ve yoğun mesai harcadığı İslâm bilimler tarihi çalışmalarını gerçekleştirme imkânı kalmamıştı. Yurtdışında bulunan bir üniversitede çalışmak amacıyla arkadaşları ile irtibata geçti. Frankfurt, Berkeley ve Yale Üniversiteleri isteğine dönüş yapınca, İstanbul’dan çok uzaklaşmamak amacıyla Frankfurt Üniversitesi’nin davetine olumlu cevap verdi. Dünyanın tek bilimler tarihi enstitüsünün Frankfurt’ta olması da bu tercihinde etkili oldu. Böylece 1961 yılı itibarıyla Almanya’ya gidip Frankfurt Şarkiyat Enstitüsü’nde dersler vermeye başladı. Aynı yıllarda, bilim tarihi çalışmalarına engel olmaması için Marburg Üniversitesi’nin Ordinaryüs Profesörlük kadrosunu reddetti. Bu sırada Goethe Üniversitesi’nde Cabir b. Hayyan’ın kitapları ile ilgili ikinci doçentlik tezini sundu* (1961-1965 yılları arasında Cabir problemi ile uğraşmıştır). 1963 yılında Bilimler Tarihi Enstitüsü’nde Kimya bölümünde doçentlik yaptı. Doçentlik kadrosundan dört ay gibi kısa bir süre sonra 1964 yılında da bulunduğu ülkeden profesörlük unvanını aldı ve bir müddet sonra da bilimler tarihi profesörü olarak atandı (Sezgin, 2011; 19-20, 63-67).

Almanya’ya gidişinin dördüncü yılında, önceden Müslüman olmuş genç bir hanım olan Ursula Sezgin ile evlendi. Ursula hanım 1939 Frankfurt doğumluydu. Eşi F. Sezgin ile Frankfurt’ta bulunan Müslüman Öğrenciler Cemiyeti’nden tanışıyorlardı. Coğrafya ve siyaset bilimleri tahsiline devam eden Ursula Hanım, bu eğitimini bırakarak tıpkı eşi gibi Şarkiyat üzerine ihtisas yaptı. (Sezgin, 2017; 42-43). Fuat ve Ursula Sezgin çiftinin 1970 yılında Hilal ismini verdikleri bir kızları dünyaya geldi (Hansu, 2019; 191).

F. Sezgin, 1982 yılında Almanya’nın Frankfurt şehrinde Frankfurt Üniversitesi bünyesinde Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü’nü kurdu. Bu enstitüde yaptığı çalışmaların sonucunda, İslâm medeniyetinin bilimler tarihindeki yerini gerçeğe yakın bir şekilde göstermek amacıyla Müslümanlar tarafından icat edilen aletlerin modellerini yapmak için harekete geçti ve hemen bir yıl sonra enstitüye bağlı büyük bir müze kurdu. Bu yıllarda kendisine Almanya hükümeti tarafından ülke liyakat nişanı takdim edildi (Sezgin, 2011; 21, 39). 1983-2003 yılları arasında kurucusu olduğu bu İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi ile ilgili çalışmalar yaptı ve 800 civarında aletin bizzat kendi çalışmaları ile birebir maketleri çıkarıldı. (Sezgin, 2017; 69). Bu aletlerin büyük bir kısmı ikinci defa adı geçen enstitü ve Türkiye Cumhuriyeti ortaklığıyla yeniden oluşturularak 24 Mayıs 2008 yılında da İstanbul’da Bilim ve Teknoloji Müzesi kuruldu. Böylece Almanya ve Türkiye’deki bilim tarihi müzelerinin her ikisinin de kurucusu F. Sezgin oldu. Aynı enstitü sayesinde oryantalistlerin son iki yüzyıl boyunca keşfettiği coğrafya kitapları 315 ciltte toplanıp yayımlandı (Sezgin, 2017; 52). İslâm bilimleri ile ilgili çalışmaları da 1400 kadar ciltte toplanıp neşredildi. Ayrıca F. Sezgin enstitü bünyesinde 1984 yılından 2004 yılına kadar on yedi sayı *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-Islamischen Wissenschaften* (Arap-İslâm İlimleri Mecmuası) adıyla bir ihtisas dergisi çıkardı (Sezgin, 2011; 39; F. Sezgin, 2017; 139; Korkmaz, 2009; 119, 151).

F. Sezgin, Frankfurt Üniversitesi’nde 35 yılı aşkın bilimler tarihi hocalığı yaptı. 1971 yılında Frankfurt şehri kendisine bilim ödülü olarak Geothe Plaketini verdi. Yine 1978 yılında Kral Faysal Vakfı tarafından verilen İslâmî İlimler Ödülü’nün ilk sahibi F. Sezgin oldu. 1982 yılında Almanya hükümeti tarafından 1. Derece Federal Hizmet Madalyası ile taltif edildi. 2001 yılında Almanya Üstün Hizmet Madalyası’nın layık görüldü. 2004 yılında bu defa bir Doğu ülkesinden İran’dan İran İslâmî Bilimler Kitap Ödülü’nü aldı. 2009 yılında kendisine verilmesi kararlaştırılan Hessen Kültür Ödülü’nü Alman Yahudiler Birliği başkanı Salomon Korn ile birlikte almak istemediği için reddetti (Korkmaz, 2009; 86).

F. Sezgin, İstanbul’a ve ana diline çok bağlıdır. Tam kırk üç yıl Türkçe konferans vermenin özlemini çekmiştir. Bu hasret, 12 Nisan 2004 yılında Türkiye Bilimler Akademisi’nde vermiş olduğu “İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri” başlıklı konuşmasıyla son bulmuştur (Sezgin, 2017; 9). 1961 yılından vefatına kadar Almanya’da ikamet etmiştir. En büyük arzularından birisi de İstanbul’da bir bilimler tarihi enstitüsü kurulmasıdır. Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinin vatandaşlık tekliflerini reddedip, vefatına kadar Türk vatandaşı olarak kalan F. Sezgin, Türkiye ile manevi bağını hiçbir zaman koparmamıştır. Ülkesinin kalkınması ve gelişmesi için katkılarda bulunmuştur. Hatta bu amaçla üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi ve bu çocuklara İslâm bilim tarihi öğretmek amacıyla 1970 yılında Almanya’da bir vakıf kurma teşebbüsüne girişmiştir (Sezgin, 2011; 19).

* GAS’ın dördüncü cildinde genişletilip 1971 yılında yayımlanmıştır. Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums, (Alchimie – Chemie – Botanik – Agrikkultur)*, IV, Leiden 1971, s. 1-299.

F. Sezgin, 30 Haziran 2018 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti. Türkiye Cumhuriyeti, 2019 yılını "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olarak ilan etti. Bu vesileyle de F. Sezgin adına gümüş ve bronz hatıra para tab edildi. Birçok üniversitede enstitüler ve araştırma merkezleri tarafından düzenlenen sempozyum, kongre, panel vb ilmî etkinliklerle F. Sezgin anıldı. Fakat esasında F. Sezgin'in çalışmalarının anlaşılması ve başarılarının takdiri ülkemizde oldukça gecikmiş bir süreci ifade etmektedir. Popüler nitelikteki çalışmalar haricinde, F. Sezgin üzerine yapılan bilimsel araştırmaların özellikle tezlerin sayısı azdır. Bir doktora ve bir de yüksek lisans tezi F. Sezgin'i konu almaktadır. 2009 yılında Marmara Üniversitesi'nde Tayfur Korkmaz tarafından yapılan *20. yy. İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği* isimli bir yüksek lisans tezi; 2015 yılında Çukurova Üniversitesi'nde Ali Karakaş tarafından hazırlanan *20. Yüzyıl Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları - Fuat Sezgin Örneği* isimli bir doktora tezi bulunmaktadır (Erünsal vd., 2017; 339, 586).

3. Bilim Tarihi Çalışmaları

F. Sezgin'in gençliğinden itibaren ömrünün son anına kadar gösterdiği gayretler, İslâm entelektüel hayatı için daha başlangıç aşamasında olan İslâm bilimleri tarihçiliğinin bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir. Frankfurt'ta İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde sergilediği modellerin oluşturulma süreci de dikkate değerdir. Yirmi beş yıl boyunca okuduğu kitaplar ve yazmalardan keşfettiği aletleri somutlaştırarak model haline getirmiştir (Sezgin, 2011; 88). Türkçeye *İslam'da Bilim ve Teknik* ismiyle tercüme edilen dört ciltlik eser, bu müzenin katalogudur.

Frankfurt İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nde sergilenen birçok aletin kopyasını Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sadece bir nüshası bulunan yazmalar vasıtasıyla yapmayı başarmıştır. Mesela İbnü'l-Heysem'e ait olan meridyen yönünü belirleme aleti, aynı müellifin Doğu Berlin'de tek nüshası bulunan kitabından tasarlanmıştır (Sezgin, 2017; 75). F. Sezgin, yakınlarının tanıklığı ile yirmi yedi dili çok iyi derecede bilmekteydi. Onun dil kabiliyeti ve ciddi çalışmaları hocası H. Ritter'i de etkilemişti (Korkmaz, 2009, 90).

1967-2015 yılları arasında Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya, Beşeri Coğrafya konuları üzerinde müellif biyografileri ve eser künyelerini içeren on yedi ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS/Tarih-i Turâs el-Arabî (İslâm Edebiyatı Tarihi)/İslâm Bilimler Tarihi)* isimli çalışmasını yayımladı. Bu süreç boyunca dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan 400.000'e yakın yazmayı bizzat gördü. İstanbul kütüphanelerinde bulunan 200.000 cilt yazmayı inceledi (Sezgin, 2011; 71). Başta Alman ve Fransız oryantalistler olmak üzere batılı araştırmacılar böyle bir eserin ancak komisyon tarafından yapılabileceğini, bir Türk'ün, bir Müslüman'ın bunu asla başaramayacağını çeşitli kongrelerde tartışmışlardı.

Bu külliyyatın hazırlanması da oldukça ilginçtir. Yukarıda da bahsedildiği gibi F. Sezgin'in H. Ritter ile çalışması kendisi için oldukça verimli bir süreçtir. Hocası Arap dili uzmanı ve yazma eserler üzerine dünyanın sayılı mütehassıslarındandı*. İstanbul'da bulunan birçok kütüphaneyi hocasıyla birlikte gezerek, buralarda bulunan yazmaların tüm evsaf ve niteliklerini birlikte çıkarmaktaydılar. O zamana kadar İslâmî ilimlerle ilgili yapılan çalışmalar oldukça yetersizdi. H. Ritter'in de hocası olan C. Brockelmann (ö. 1956) *Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL)* isimli bir eser yayımlamıştı. H. Ritter bunu yetersiz görmekteydi. F. Sezgin, doktorasını tamamladıktan sonra 1959 yılında C. Brockelmann'ın kitabındaki boşlukları gidermek amacıyla dünyadaki bütün yazmaları taramaya başladı. Fakat bütün yazmaları tespit etmenin mümkün olmayacağı kaygısını taşıyan H. Ritter bu işin imkânsız olduğunu düşünmekteydi (Sezgin, 2011; 16-17).

İslâm bilimleri tarihi üzerine çalışmalara 1954 yılında başlamış *Geschichte des Arabischen Schrifttums* isimli eserinin birinci cildini 1967 yılında Leiden'de yayımlamıştır. Bu cildi C. Brockelmann'ın kitabının tesiri altında yazdığını, onun çalışmalarını takdir ettiğini fakat C. Brockelmann'ın İslâm dünyasını sevmeyişini ve müspet yorumlarda bulunmadığını belirtir (Sezgin, 2011; 18, 70-71, 74). 1961 yılında yazmaya başladığı kitabını 1970 yılında Kimya, Simya ve Genetikle ilgili olan dört cilt yayımlanmıştır. Birinci cilt, tefsir, hadis,

* H. Ritter'in yazma eserler üzerindeki hâkimiyeti dikkat çekicidir. Mesela iki cilt olan İmam Eş'arî (ö. 935-36)'nin *Makâlatu'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn* kitabında ciltler arasında müellifinin akidesine dair tutarsızlıklar mevcuttu ve bu nedenle araştırmacılar esere şüpheyle yaklaşmaktaydılar. *Makâlat*'ın tahkikli neşri için beş farklı nüshayı inceleyip Haydarâbâd nüshasını neşreden H. Ritter, söz konusu eserin kâğıt ve yazısından hareketle ikinci cildin XII. yüzyıla ait bir yazma olduğunu ortaya koyunca İmam Eş'arî ve Eş'arîlik ile ilgili daha isabetli sonuçlara ulaşılmıştır (Makdisi, 2019; 86-88).

kelam, tasavvuf gibi dinî ilimlere hasredilmiştir. İkinci cilt edebiyat ve şiir üzerine hazırlanmıştır. Üçüncü cilt tıp, zooloji, veterinerlik ilimlerini ihtiva etmektedir. Dördüncü cilt simya, kimya, botanik, ziraat ilimlerini oluşturmaktadır. Beşinci cilt ise tamamen matematik ilmini konu edinmektedir. Astronomi, Astroloji ve meteorolojiyi içeren altıncı ve yedinci ciltler 1978 ve 1979 yılında yayımlanmıştır. Leksikografi ve gramer ile ilgili kısımlar ise sekizinci ve dokuzuncu ciltlerde 1982-1984 yıllarında neşredilmiştir. Matematiksel coğrafya ve kartografya ile ilgili olan onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü ciltler 2000-2007 yılları arasında çıkarılmıştır Beşerî coğrafyayı içeren on dördüncü ve on beşinci ciltler de 2009 yılında tamamlanmıştır (Sezgin, 2017; 47)*. 2015 yılında çalışmanın son iki cildi yayımlanmıştır. On altıncı cilt retorik, edebî teori, şiir, antolojiler gibi edebî muhtevaya sahiptir. On yedinci cilt ise eğitim ve eğlence literatürü üzerinedir. Bunlar içerisinde ilk defa İslâm kimya, botanik, zooloji ve meteoroloji bilimleri tarihini F. Sezgin yazmıştır**.

İslâm tıbbi ile ilgili çalışmalarda da bulunan F. Sezgin, *İslamic Medicine* serisini yayımlamıştır. Bu külliyyatın üç, dört ve beşinci ciltleri İbnü'l-Kıfî ve eseri *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâtu'l-etibbâ* üzerine yapılan çalışmalar ve tercümelere ayrılmıştır.

F. Sezgin, ömrünün son yıllarında coğrafya ilmi üzerine yoğunlaşmıştır***. Müslümanların Amerika'nın keşfine olan katkılarında dair çalışmalar yapmıştır. Matematiksel coğrafya üzerine yaptığı çalışmalar şu sonuca ulaşmasını sağlamıştır: Avrupalıların XVIII. yüzyılın başına kadar yaptıkları doğruya yakın haritalar, Müslümanların yaptığı haritaların ya kopyaları, ya adaptasyonları veya parça haritaların bir araya getirilmiş halleridir (Sezgin, 2017; 51). Enlem ve boylam ölçülerine dayalı hazırlanan en eski haritaya 1984 yılında Topkapı Sarayı'nda bulunan Fazlillah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr fi memâlikü'l-emsâr* isimli ansiklopedik yazmasının içinde rastlamıştır. Bu haritanın bulunmasıyla coğrafya bilminde yeni bir merhale başlamıştır (Sezgin, 2017; 48).

4. İslâm'da Entelektüel Kültürün Teşekkülü ve Yaratıcı Çağ

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin teşekkülünü buna bağlı olarak da İslâm medeniyetinin ilmî yapısının şekillenmesini üç aşamada ele alıp “Yaratıcı Çağ” tabiriyle kavramsallaştırmıştır. Buna göre Hicrî birinci yüzyıl (miladi VII. asır) “el-ahz” yani alma çağıdır (Sezgin, 2017; 102). Müslümanlar fetihler vasıtasıyla eski dünyanın özellikle de Bizans ve Sâsânîlerin birçok bilim ve kültür merkezlerini ele geçirdiler ve bu sayede Yunan, Hint ve Mısır'ın antik bilimleri ile ilk defa karşılaştılar. Böylece çok erken dönemde yabancı kültürleri tanımanın yoluna sahiplenici ve evrensel bir karakterde girdiler. Bununla ilişkili olarak da “et-temessül” olarak ifade edilen özümseme (resepsiyon) safhası gerçekleşti. Emevî ve Abbâsî halifelerinin kişisel teşebbüsleri ile Yunanca, Süryanice, Pehlevice, Hintçe ve Farsça'dan tercüme yapıldı. Bu Müslüman toplumun okuma yazma oranında da ciddi ilerlemeleri beraberinde getirdi. Hint düşüncesinin keşfi ile astronomi ilminin siyasal ve sosyal boyutuyla da tanışıldı****. Hintli Brahmagupta'ya ait olan astronomi ve coğrafya eseri *Siddihanta*'nın tercümesiyle İslâm kültür dünyasında bilimsel astronomi başladı. Aynı kültür havzasından sıfır rakamı ve çeşitli trigonometrik denklemler İslâm kültürüne aktarıldı. Müslümanlar hızlı bir telif sürecine girdi ve Hint düşünce mirasının intikalinden yaklaşık elli yıl sonra ilk aritmetik kitabı yazıldı. Ptoleme'nin *el-Mecistî* ile Oklid'in *Geometrî'si* Arapça'ya çevrildi. *el-Mecistî*'nin tercümesi beğenilmediği için tekrar çevirisi yapıldı. Çünkü artık Müslümanlar astronomi ilminde kısa bir sürede önemli bir safhaya ulaşmışlardı. Eski tercüme yetersiz kalıyordu. Hicrî üçüncü asırla birlikte şerh

* F. Sezgin, anlaşıldığı kadarıyla bizzat kendisi kitap daha ilk baskısını yapmadan, 1967 yılında Türkçe'ye çevrilmesi amacıyla gerekli finansmanın sağlanması için Milli Eğitim Bakanlığı'na gayri resmi bir müracaatta bulunmuştur. Fakat bu istek kitap çıktıktan sonra alınıp nüshalarının kütüphanelere dağıtılmasıyla daha verimli olur gerekçesiyle reddedilmiştir (Bk. Sezgin, 2011; 34-35). Eser, İngilizce, Arapça, Farsça ve Urduca dillerine tercüme edilmiştir.

** F. Sezgin'in çalışmalarının bir listesi için (bk. Kenan, 2003; 79-96).

*** F. Sezgin'in neşrettiği önemli coğrafya kitaplarından birisi de el-Ömerî'nin eseridir (Bk. İbn Fazlillah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-emsâr fi memâlikü'l-emsâr*, c. I-X, nşr., Fuat Sezgin, Frankfurt 1988). Ayrıca daha önce Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane tarafından 1840 yılında Paris'te Fransızca olarak neşredilen Ebu'l-Fidâ'nın *Takvimü'l-Büldan* isimli coğrafya kitabını 1985 yılında Frankfurt'ta tekrar yayınlamıştır (Bk. J. T. Reinaud, *Géographie d'Aboulfêda*, Paris 1848, Reprint F. Sezgin, Frankfurt 1985).

**** Abbâsîler dönemi tercüme faaliyetleri üzerine bir çalışma yayımlayan Dimitri Gutas, çeviri hareketinin esasında siyasal astroloji ve Zerdüştü imparatorluk ideolojisi ile gerçekleştiğine dair yorumlar yapmaktadır (Bk. Gutas, 2003; 50-52, 53-59). Fakat D. Gutas'ın üzerinde durmak istemediği bir husus vardır. Müslümanlar, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli teknik bilgi için ve ayrıca fikrî, dinî, siyasî tehditlere karşı bir savunma şekli olarak tercüme gerçekleştirmişlerdir.

ve tenkit dönemine geçildi. Hicrî ikinci asrın (miladi VIII. yüzyıl) son yarısında “el-İbdâ” yani yaratıcılık safhası başladı. Hatta Hind alt kıtası olmak üzere birçok bölgeye araştırmacılar gönderildi (Sezgin, 2008; 4, 6).

Tüm bunlar F. Sezgin'de İslâm medeniyetinin teşekkül çağına, Avrupa'nın XX. yüzyılın ilk yarısındaki ilmî düzeyine yakın olduğu kanaatini uyandırmıştır (Sezgin, 2017; 13, 70, 106). Ayrıca F. Sezgin, Doğu Akdeniz havzası ve Sâsânî mirasının Müslümanlar tarafından sahiplenildiği, bu kültürlerin yaratıcı kuşaklarının önyargısız bir biçimde hoca olarak kabul edildiğini düşünür (Sezgin, 2017; 38)*. Yaratıcılık safhası adını verdiği çağ VIII. Yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sekiz yüz yıl boyunca devam eden bir süreci kapsamaktadır. İslâm bilim ve teknolojisinin Avrupa'ya geçişi, yani verme aşaması “el-ata” ise 500 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır ve Avrupa XVII. yüzyıl itibarıyla öne geçmiştir (Sezgin, 2017; 38-40)**.

Antik Çağ'ın entelektüel yapısını miras alan İslâm kültür havzası, VIII. yüzyılda kimyanın kurucusu olan Câbir b. Hayyân (ö. 815) ile modern kimyanın temellerini attı. Bütün doğa bilimleri ile ilgilenen Câbir b. Hayyân, insanın yaratma eylemi ile ilgili teorik çalışmalar ve deneyler yaptı. İnsan duygularını ölçtüğünü iddia ettiği ilmü'l-mîzân' tekniğini geliştirdi. Çağdaşı olan Sîbeveyhi (ö. 796) de daha farklı bir konuda kendi alanının kurucusu oldu. Sîbeveyhî nahiv ile meşgul olan bir âlim idi ve bu ilim onun sayesinde çok ciddi bir düzeye ulaşmıştı. *el-Kitâb* isimli bilinen Arapça gramer kitabı, kendinden sonraki bütün Arapça gramer çalışmalarına öncülük etmiştir.***. Abbâsî halifesi Me'mûn (ö. 833)'un Beytü'l-Hikme'yi kurması ile tercüme faaliyetleri kurumsallaştı. Astronomi ve yüzey ölçümleri için çok sayıda bilgin istihdam edildi. (Sezgin, 2017; 14-15). Bütün bunların sonucunda İslâm bilimleri XIII-XVI. yüzyıllarda her alanda çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı (Sezgin, 2017; 19).

F. Sezgin'e göre bilimler tarihinde bilerek görmezden gelinen iki husus vardır: Birincisi, Avrupa'da XVII. yüzyıla kadar kaynak verme olgusunun olmamasıdır. Batı'da böyle bir ilmî gelenek yer edinmemiştir. Hâlbuki Müslüman müelliflerin ve İslâm bilimlerinin en temel prensibi kaynakların sistemli bir şekilde gösterilmesi ve geçmiş kuşakların emeklerinin zikredilmesidir. Bu bir ilmî gelenek haline gelmiştir (Sezgin, 2008; 16; Sezgin, 2017; 20, 37, 40). Yani Müslümanlar dipnot metodunu geliştirmiştir. İkincisi ise İslâm'da eğitim-öğretim faaliyetlerinin ekol disiplinine dayanmasıdır. Müslümanlar başlangıçtan itibaren dersleri hocalarından, tedaris adı verilen usul ile sağlam bir şekilde öğrenirken, Avrupalılar dersleri geç zamanlara kadar sadece kitaplardan faydalanarak öğrendiler (Sezgin, 2017; 21).

Müslüman âlimler yaratıcılık çağında astronomi, simya, matematik, coğrafya ve kartografya gibi bilimlerde, özellikle de XV. yüzyıldan itibaren beşeri coğrafya ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır. Fakat bunlar Batılı gözüyle adeta küçümsenmektedir. Nedeni ise yaratıcılık çağının anlaşılmasını ve saptırılmış olmasıdır. Doğu-Batı kültür ve teknik transferi sürecinde bu alışverişin aktarım bölgeleri Müslümanların hâkimiyetinde olan yerlerdi. Endülü'sün kaybedilmesi Avrupa'ya nakillerin Müslüman olmayanlar tarafından yapılmasına neden oldu. Artık kültür akışı İtalya üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Müslümanların çevirilerini ve eserlerini Batı dillerine aktaran kişiler İslâm ilim metodolojisine sahip olmadıkları için tercümelerde ahlâkî kaygılara hassasiyet göstermemişlerdir. Tercüme ve istinsah ettikleri kitaplara eserin müellifi olarak ya kendi isimlerini ya da Antik Yunan filozoflarının adlarını yazmışlardır. Böylece bu eserlerde zamanla Müslümanlardan herhangi bir iz kalmamıştır.

F. Sezgin'e göre İslâm bilimlerinin yaratıcılık çağının kendine has karakteristik özellikleri şunlardır:

* Adil tenkit prensibi (Tenkit ahlâkî)

* Bu hususa Bertold Spuler de dikkat çekmektedir (Bk. Spuler, 1997; 156).

** Yukarıda kısa şekilde verilen bu atılım ve kriz-yenilenme süreci Marshall G. S. Hodgson (ö. 1968) tarafından da genel bir uygarlık aşaması olarak işlenmiştir. Buna göre, İslâm dünyasının genel tarihi içinde bilim, düşünce, kültür ve medeniyet olguları, siyasi krizler ve dış hegemonyaya rağmen iktidarını kaybetmemiştir. İslâm tarihini altı aşamada ele alan M. S. G. Hodgson, ilk halifeler döneminden itibaren başlayan entelektüel yaratıcılığın günümüzde geniş bir toplumsal düzende birçok halkın paylaştığı bir miras haline geldiğini belirtir (Bk. Hodgson, 2017; 136).

*** Sîbeveyhi'nin Arap dili üzerine yazmış olduğu *el-Kitâb* isimli eserin aşılmaz bir niteliğe sahip olduğunu Said el-Endelüsî de belirtmektedir (bk. el-Endelüsî, 2014; 98). Bunun yanı sıra Muhammed Âbid el-Câbirî, Sîbeveyhi'nin eserinin gramerin ötesinde, Arapça'nın içerisindeki Arap aklına ait düşünüş, ilke ve kaideleri oluşturan Arapça ilmine ait bir kitap olduğunu vurgulamaktadır (bk. el-Câbirî, 2001; 58). Nitekim Sîbeveyhi, otuz altı yaşında iken vefat eden yedi dâhiden (İskender-i Zû'l-karneyn, Ebû Müslim, İbnü'l-Mukaffâ, Sîbeveyhi, Ebû Temmâm et-Tâî, İbrahim en-Nazzâm ve İbnü'r-Ravendî) biri olarak kaydedilir (İbnü'l-Cevzî; 1995; 18).

- * Vazih bir tekâmül kanunu düşüncesi
- * Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gayret gösterme
- * Bilim tarihi yazarlığı*
- * Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi
- * Uzun süreli astronomik gözlem prensibi, buna bağlı olarak rasathanelerin icadı
- * Bilimin ve tedrisin büyük şehirlere bağlı kalmayarak, hemen hemen bütün İslâm dünyasına yayılıp küçük şehirlere kadar girmesi.
- * Bilimin sadece kitaplardan değil, hocalardan da öğrenilmesi, buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkması (Sezgin, 2017; 105).

İslâm bilimlerinin çok kısa süre içerisinde döneminin en ileri seviyesine ulaşmasında İslâm dininin itici gücüne değinen F. Sezgin, genel bir çerçeve ile bu süreci üç farklı telif faaliyeti ile açıklar. Bunlardan ilki Kur'an'ın kritik edilmiş bir nüshasının oluşturulması amacıyla Arap dili grameri ile ilerleyen filolojidir ilmidir. İkincisi, Hz. Muhammed'in sözlerinin yoğun bir şekilde toplanıp yazılı şekilde muhafaza edilmesi amacıyla şekillenen rivayet bilimidir. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin hayatlarını kayıt altına alma gayretine bağlı olarak gelişen İslâm tarih yazımıdır. (Sezgin, 2008; 6).

5. İslâm Bilimlerinin “Duraksaması”

F. Sezgin İslâm bilimleri ile ilgili çalışmalarında bir çöküşten veya gerilemeden değil, duraksamadan bahsetmektedir. Bir bilim tarihçisi olarak İslâm bilimlerinin duraksaması ile ilgili uzun yıllar müspet cevaplar aramaya koyulmuştur. Bu süre boyunca yine hocası H. Ritter tarafından 1956 yılında Bordeaux'da** verilen İslâm bilimlerinin gerilemesi ile ilgili bildiri üzerine kafa yormuştur. H. Ritter'in temel iddiası Müslümanların sabit, yerleşmiş, donuk ve sükût eden ve yenilikleri bidat kabul eden bir zihin yapısına sahip olmalarıydı. F. Sezgin diğer birçok hususta hocasıyla aynı fikirde olmasına rağmen H. Ritter'in bu görüşünü kabul etmez. Bu yüzden başta kendi hocası olmak üzere oryantalistlerin İslâm bilimlerinin duraklama sebebi olarak işaret ettiği “dekadans”, “çöküş”, “batış” ve “mafsal kireçlenme” şeklindeki parametrelere itiraz etmiştir (Sezgin, 2002; 298). F. Sezgin'e göre İslâm bilimlerinin duraksaması çok az bilim tarihçisi tarafından ele alınmış, bu da Avrupa'nın ileri seviyede olduğu inancının gölgesinde gerçekleşmiştir (Sezgin, 2017; 87). Bu yüzden de İslâm medeniyetinin duraklama sebeplerine dair ne Müslüman ne de batılı araştırmacılar isabetli sonuçlar elde edememişlerdir.

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin XII. yüzyıl itibariyle gerilediğini söyleyenlerin aksine XVI-XVII. yüzyıllar arasında duraklamaya başladığı inancındadır (Sezgin, 2017; 19). Asla İslâm dininin bunda bir etkisinin olmadığını, medeniyetlerin doğası gereği bilim tarihindeki rollerini başka uygarlığın liderliğine bırakmak zorunda olduğunu vurgular (Sezgin, 2008; 5; Sezgin, 2017; 60). Müslümanlar bilimlerde duraksamaya XVII. yüzyılda başlamışlardır. Fakat bu zaman dilimi için görmezlikten gelinen bir olay vardır. Avrupalılar bu dönemde Doğu toplumlarını daha yakından tanımak amacıyla Arapça, Farsça ve Türkçe'den yeni bir tercüme hareketi başlatmışlardır. Bu faaliyet, oryantalizmin de en erken ve temel nüansıdır (Sezgin, 2017; 88).

F. Sezgin, *GAS*'ı yazdığı yarım asırdan fazla sürede İslâm bilimlerinin duraksama nedenleri üzerinde çeşitli etüdler yaparak, ciddi ve isabetli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu hususta en önemli hatanın İslâm medeniyetinin klasik çağı olarak X. yüzyılın kabul görmesi ve buna bağlı olarak da XVI. yüzyıla kadar yaratıcı çağın atlanılması olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan İslâm kültür ve bilim dünyası bir bütün olarak ele alınmamış veya doğru tanınmamıştır. Bu yüzden araştırmacılar ve medeniyet tarihçileri tarafından yanlış yorumlara ve sonuçlara ulaşılmıştır (Sezgin, 2017; 90).

F. Sezgin, İslâm bilimlerinin duraksamasını dört tarihî olgu üzerinden ele almaktadır: 1) İspanya'nın Müslümanların elinden çıkması, 2) Akdeniz hâkimiyetinin kaybedilmesi, 3) Haçlı Seferleri ve Moğal İstilas,

* İbn Nedîm, İbn Cülcül, İbn Ebû Useybia, İbnü'l-Kıftî, Bîrûnî, Hatib el-Bağdadî, İbn Asakîr, İbnü'l-Adim örnek verilir. Özellikle sadece İslâm dünyasıyla değil, Yunanlılardan, Babillilerden, Hintlilerden ve Çinlilerden haber veren İbn Nedîm, İslâm bilim tarihinin kurucusu kabul edilir (Bk. Sezgin, 2011; 97).

** “Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islâm”, Actes du symposium international d'histoire de la civilisation musulmane (Bordeaux 25, Paris, 1956), Paris, 1957.

4) Müslümanların dünya çapında siyasi otoriteyi kaybetmesi. Bu olaylar İslâm medeniyetinin mevcut durumu ve geleceği için önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Endülüs medeniyetinin sükûtu ile İslâm bilim ve tekniği artık İtalya üzerinden Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Aracıların Müslüman olmaması bazı olumsuz neticelere neden olmuştur. Müslümanların geliştirdiği denizcilik ve haritacılık bilimi, kültür etkileşimi havzasının el değiştirmesiyle sömürge zihniyetinin temsilcisi durumunda olan İtalyanlar ve Portekizlere ulaşmıştır. Yeni yerler Müslümanların bilim ve tekniğinin etkisiyle keşfedilmiştir. Böylece Akdeniz hâkimiyeti de kaybedilmiştir. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası Müslümanların karşılaştığı en ciddi meydan okumaların başında gelmektedir. Özellikle Moğol İstilasası ile Doğu'nun kültür ve bilim merkezleri tahrip edilmiştir. Son aşamada ise, uzun bir dönemdir İslâm dünyasının önderliği konumunda olan Osmanlı, İran Safevî ve Hindistan'daki Babür devletlerinin inhitatı İslâm medeniyetinin politik ve jeopolitik mahsullerinin Avrupalıların eline geçmesine neden olmuştur. Avrupalılar bu birikimden daha iyi faydalanmanın yolunu bulmuşlardır. Onların başarıları, Müslümanlar'da Batı'nın daha önceden böyle üstün olduğu algısının oluşmasını tetiklemiştir (Sezgin, 2017; 94-97). Bu anlamda "yaratıcılık" özelliğini kaybeden Müslümanlar, başkalarından körü körüne bir şeyler aldıkları gibi; topluma yön verecek, cemiyete yol tayin edecek fikir adamlarından da yoksun halde görünmektedirler (Sezgin, 2011; 108).

6. İslâm Bilimler Tarihinin Geleceği ve Türkiye'de İslâmî Bilimler

F. Sezgin İslâmî bilimlere dair yapılan modern çalışmaların son iki yüzyıldır devam ettiğini ve nitelik ve nicelik açısından önemli bir aşamaya geldiğini belirtmektedir (Sezgin, 2017; 9). İslâm uygarlığını tanıma ve tanıtmanın, Batı dünyasının mevcut ilmi seviyesine ulaşma davası bakımından en sağlam ve yegâne doğru yol olduğunu düşünmektedir. Çünkü F. Sezgin'e göre bugünkü Batı uygarlığı, İslâm medeniyetinin değişik coğrafya ve iktisadî şartlar altında bir devamı niteliğindedir (Sezgin, 2017; 11). Hümanist oryantalistler dediği bilim adamlarının İslâm bilimler tarihine katkılarını görmezden gelmeyen F. Sezgin, yukarıda da ifade edildiği gibi VIII. yüzyılda başlayan Yaratıcı Çağ'ın XVII. yüzyılda duraksamaya başladığını düşünmektedir (Sezgin, 2017; 46).

F. Sezgin'e göre İslâmî bilimler ve İslâm bilim tarihi hümanist oryantalistler adını verdiği Avrupalı bilim tarihçilerine çok şey borçludur. Onlar Arapça, Farsça ve Türkçe birçok yazmayı yayımlamışlar, binlerce kitap ve makale yazmışlardır. Bu sayede de İslâm bilimleri için daha iyi adımlar atılmasının önünü açmışlardır (Sezgin, 2017; 88-89). Fakat tüm bunlar ne bilimler tarihinin bütünlüğünü yani kümülatif özelliğini ne de Müslümanların sekiz asrı kapsayan yaratıcı çağının görmezden gelinmesine engel olabilmıştır. Bu durum sadece Batı dünyasının kabulüyle sınırlı değildir. Bugün Arap-İslâm kültür bölgesi de bu bakış açısıyla eğitim-öğretim müfredatını şekillendirmektedir (Sezgin, 2008; 16-17).

F. Sezgin, Türk aydınlarının, Batının üstünlüğü karşısında aşağılık duygusu ile İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yerini ya çok az bildiklerini, ya hiç bilmediklerini veya bu kültür dünyasına karşı çok yanlış görüşlere sahip olduklarını düşünmektedir (Sezgin, 2017; 11). Bilimler tarihinin Türk milleti için hayati önem taşıdığı vurgular (Sezgin, 2017; 55). Türkler bilim tarihine olan katkılarını ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında, 1940'larda çok geç bir şekilde öğrenmeye başlamışlardır (Sezgin, 2017; 58). Bununla birlikte Türk aydını ilimlerdeki gelişmelere İslâmiyet'in engel olduğunu düşünmektedir (Sezgin, 2017; 63). Buna paralel olarak da din, sosyal tabandan uzaklaştırılmaya çalışılmış ve bunun sonucunda Türkiye'de kutuplaşan iki taraflı bir zümre ortaya çıkmıştır. Bir yanda kendini Türkiye'nin gerçek elit zümresi görüp, toplumsal hamleyi dinden uzaklaşmada arayan grup; diğer yanda ise çoğunluğu oluşturup, kendini dinle ifade eden bir zümre vardır. Bilimsel kuruluşlar ve mensupları taraf olarak birbiri ile Türkiye'nin geleceğini tehdit eden bir mücadeleye girişmiştir. Bu iki grubun ortak özelliği ise Batı karşısında hissedilen aşağılık duygusu ve Batı uygarlığını yanlış anlamadır (Sezgin, 2017; 65-66).

F. Sezgin'e göre Türkler, Avrupa ile olan temaslarında oryantalistlerin hümanist anlayışla ortaya koyduğu çalışmalarına, binleri bulan etütlerine, yayınladıkları metinlere, kaynaklara, yazdıkları Arap edebiyatı tarihlerine, çıkardıkları ansiklopedilere ve mecmualara yabancı kaldılar. Bunun telafisi için, Türkiye'nin, Müslümanların sekiz yüz yıllık yaratıcı yerini gösterme sürecine ciddi ve geniş çapta katılmasını zorunlu bir görev olarak görmektedir. Bunun zemini ve imkânının hazırlanmasının devlet eliyle gerektiğine vurgu yapmaktadır (bk. Sezgin, 2017; 110-111). Son on yılda Türkiye'de Müslümanların bilimler tarihindeki yerlerine dair bir ilgi uyanmış ve birçok üniversite İslâm bilimleri tarihi enstitüsü

kurmaya yönelmiştir. Fakat bunlar için gerekli donanıma sahip hoca ve ihtisas kütüphaneleri gerekmektedir (Sezgin, 2017; 140-141).

F. Sezgin Türkiye’de verilen dil eğitimi ile ilgili de eleştirilerde bulunmaktadır. Gramer eğitiminin zayıf olması ve uygulana gelen yöntem olan dil öğrenme için yurtdışına gitme anlayışına karşı çıkmaktadır. Bunu dil öğrenme önünde en büyük engel olarak belirtmektedir. Ona göre bir yabancı dil masa başında öğrenilir (Sezgin, 2011; 37, 56).

7. Avrupa-merkezci Bilime Karşı Tavrı

Bilimler tarihinin bütünlüğünden yana olan F. Sezgin, uydurma kalıp olarak tanımladığı Rönesans görüşüne karşıdır. Çünkü o günümüz insanını fikri olarak hâkimiyeti altına almıştır ve yanlış bir temel üzerine kurulmuştur. Rönesans’ı merkeze alan bilim tarihine göre, Avrupa’da XII-XVII. yüzyıllar arasında şahit olunan ilmi ve teknik gelişme doğrudan Antik Yunan çağına bağlanır ve Müslümanlara birkaç Antik Yunanca kitabın tercümesinden ibaret bir rol biçilir (Sezgin, 2017; 69, 101). Böylece Müslümanlara bin yılı geçen bir politik hâkimiyet sırasında insanlığın ortak mirası olan bilimler tarihine ciddi bir şey veya hiçbir şey katmadıkları pesimizmi aşlanmıştır (Sezgin, 2008; 1; Sezgin, 2017; 139)*.

Batıdaki İslâm bilim tarihi ile ilgili olumsuz imaja rağmen bazı hümanist Oryentalistler** sekiz yüz yıllık İslâm yaratıcı çağında ortaya konulan İslâm bilimlerinin kıymetini belirten büyük işler yapmalarına rağmen, bu hâkimiyeti değiştirmeyi başaramamışlardır veya bunu göze alamamışlardır (Sezgin, 2017; 54).

Avrupa’nın meşhur tıp okulu Salerno’ya birçok tıp kitabı İslâm ülkelerinden gitmişti. Fakat bu kitaplar orada ya istinsah edenin adıyla ya da Antik Yunan müellifleri adına yayınlanıyordu (Sezgin, 2017; 21). Sicilya ve Haçlı Seferleri münasebetiyle İtalya, Avrupa’ya giren İslâm bilim ve teknolojisinin ana merkezini oluşturuyordu***. Hatta Leonardo da Vinci’nin resimlerini çizdiği alet, silah ve makineler İslâm dünyasına aitti. 1270-1350 arasında Tebriz, Erzurum, Trabzon ve İstanbul’da uluslararası üniversite statüsünde okullarda okuyan Bizanslı öğrenciler vardı. Bunlar İslâm dünyasından Avrupa’ya bilim ve teknolojinin ulaşması için aracılık etmişlerdir (Sezgin, 2017; 22).

Avrupalılar, tercüme kaynağı belirtmeden ve müellif zikretmeden yaptıkları için XVII. yüzyılda nasıl bilim alanında önder olduklarını bilemiyorlardı. Bu yüzden hem Avrupalılar hem de Müslümanlar bunun yüzyıllardan beri devam eden bir Batı üstünlüğü olduğu inancındaydılar. Dolayısıyla Avrupalılarda bir üstünlük Müslümanlarda ise bir aşağılık hissi geliyordu (Sezgin, 2017; 40). Avrupa’nın yaratıcılık çağı ise tercüme başladıkdan beş yüz yıl sonra ancak XVI. yüzyılda başlamıştır. Hâlbuki F. Sezgin, yukarıda da ifade edildiği üzere Müslümanlar için bu süreci daha VIII. yüzyılın ikinci yarısı olarak belirtir.

F. Sezgin, Avrupalıların coğrafya ilminde çok geride kaldıklarını, bugün bile modern Avrupa’nın ancak XIX. yüzyılda bu bilim dalını geliştirdiğini savunmaktadır. Hâlbuki Müslümanlar VIII. yüzyıl itibarıyla şahsi

* Avrupalı merkezli bakış açısına yönelik George Makdisi de 1998 yılında Chicago’da yapmış olduğu bir konuşmada itiraz ve itiraflarda bulunur: “Sıradan bir kültürlü Hristiyan, Yabudiliğe olan dini, Yunan-Roma antikitesine olan fikri borcunun farkındadır. Fakat genel olarak ifade etmek gerekirse klasik İslâm’a olan hiçbir borcunun farkında değildir. Bizzet böyle bir fikir dahi onun hoşgörülü bir şekilde gülümsemesine veya söz konusu iddiayı üzerinde durmaya bile değmez bularak bir kenara atmasına sebep olabilir. Diğerleri İslâm’dan alınan mirasın bir kısmı hakkında bilinçli olabilir, fakat köken itibarıyla onun Yunanlı veya başka bir şey olduğunu ve müteakiben Batı’nın ilgili maddeyi doğrudan kaynağından almaya kabiliyetli olduğunu hatırlama tutmuş görünür. Dolayısıyla bizim tarih çalışmalarımız mahza İslâm kaynaklı hiçbir önemli mirasa dikkatimizi çekmezler.” (Makdisi, 2019; 329). G. Makdisi, mezkûr konuşmasını bir tespit ve uyarı niteliğinde şöyle bitirir: “Dolayısıyla dini muvabiddiğimiz Yabudi-Hristiyan kökenli, fikri kültürümüzün Yunan-Roma kökenli olması gibi, kanaatime fikri kültürümüzün esaslı bir parçasının yani üniversitemizin ve akademik kültürümüzün Arap-İslâm kökenli olduğunu da farketmemiz gerekir.” (Makdisi, 2019; 343).

** Hümanist anlayışın temsilcileri olarak belirttiği Johann Gottfried Herder (ö. 1803), Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1832), Alexander von Humboldt (ö. 1859), Ernest Renan (ö. 1892), Jean Jacques Sédillot (ö. 1832), Louis Amélie Sédillot (ö. 1875), Joseph Toussaint Reinaud (ö. 1867), Eilhard Wiedemann (ö. 1928), Carlo Alfano Nallino (ö. 1938), Franz Woeckle (ö. 1864) ve George Sarton (ö. 1956) gibi isimleri minnetle anar. F. Sezgin’e göre bu kişiler Müslüman bilim adamlarının evrensel bilimlerdeki yerlerini ortaya çıkarmışlardır (Bk., Sezgin, 2008; 13-14; Sezgin, 2011; 41; Sezgin, 2017; 57-58, 69).

*** Ortaçağ entelektüel yaşamı hakkında bir çalışma yapan Jacques Le Goff, hem İspanya’nın hem de İtalya’nın bu aracı rolüne vurgu yapmaktadır. Haçlı Seferleri ve Akdeniz limanlarının Doğu yazmalarının Avrupa’ya intikali üzerinde önemli tespitlere yer vermektedir. Buna göre, Haçlı Seferleri esnasında yapılan savaşlar nedeniyle kültürel münasebete pek yer verilememiş ama İtalya ve İspanya Doğu yazmalarının iki ana geçiş güzergâhı olmuştur (bk. Le Goff, 1994; 32-33, 37). Goff’un bu düşüncelerini M. A. el-Câbirî, Avrupa’da entelektüelliğin ortaya çıkışında İslâm kültürünün etkisini temellendirme amacıyla örnek olarak göstermektedir (bk. el-Câbirî, 2019; 30-31).

tecrübeye dayanan gelişmiş bir coğrafya ilmi kurmayı başarmışlardı (Sezgin, 2017; 53). Bu konuda F. Sezgin'in kanaati nettir: Avrupa'daki bilimler, İslâm bilimlerinin bir başka coğrafyada, değişik tarihi şartlar içerisindeki devamından ibarettir (Sezgin, 2011; 24).

F. Sezgin, medeniyet tasavvuru olarak dünyada tek bir uygarlığın varlığı düşüncesine sahiptir. Her uygarlık birbirinin devamıdır ve bilim tarihçisinin ödevi hislerden, önyargılardan uzak bir şekilde bu uygarlığı oluşturan parçaları yani Antik medeniyetlerden Batı uygarlığına uzanan süreci ve her medeniyetin bu büyük yapıya olan katkısını gerçeğe uygun bir şekilde tanıtmaktır (Sezgin, 2017; 12). Esasında bu görüş kadim İslâmî bilimler geleneğine dayanmaktadır. Başta İbn Nedîm (ö. 995) olmak üzere birçok kitabiyât ve fihrist müellifi, İbn Haldun (ö. 1406) gibi gözlemci âlimler, ilahi durumun gereği olarak hikmet ve saltanatın bir devirden başka devire, bir topluluktan diğer topluluğa intikal ettiğini düşünmekteydiler. Müslüman bir bilim tarihçisi olarak F. Sezgin de bu geleneksel düşünceye uymuştur.

8. Sonuç

Başta F. Sezgin olmak üzere Müslüman bilim tarihçileri hakkında yapılan çalışmalarda oryantalistlerden bağımsız bir muhteva ile araştırmayı sistemleştirmek pek mümkün değildir. Çünkü İslâm bilim tarihçiliğinin gelişmesinde oryantalist bilim adamlarının katkıları önemli bir etkiye sahiptir. Oryantalizmin bu olumlu neticesini göz önünde bulundurmamak, İslâm tarihyazımının geleceği için de müspet sonuçlar elde edilmesini kolaylaştırır. Nitekim günümüzde İslâm ülkelerinin birçoğunda hâlâ kütüphanelerde bekleyen yazma eserler iki asır önce bu insanlar tarafından neşredilmiş ve bir kısmı da kendi dillerine tercüme edilerek yayımlanmıştır. XX. yüzyıl itibarıyla de İslâm tarihi ve medeniyeti üzerine monografiler ve tetkikler yapan yine bu batılı bilim adamları olmuştur. Ayrıca birçok Müslüman bilim tarihçisi bu oryantalistler tarafından yetiştirilmiştir.

Oryantalistlerin en önemli özelliklerinin başında disiplinli bir çalışma geleneğine sahip olmaları gelmektedir. Oryantalist bir hocanın tedrisatından geçen F. Sezgin metod ve kuram açısından bu disiplini devam ettirmiştir. Diğer yandan oryantalistlerin bilimsel çalışmalarda en çok önem verdiği husus kaynak diline olan hâkimiyettir. Eğer F. Sezgin'in dil alt yapısı ve kabiliyeti olmasaydı bilim tarihçisi olması ve dünya çapında meşhur oryantalist bir bilim adamı olan H. Ritter'e talebe olması mümkün değildi. Dahası, klasik Arapça ve Farsça dillerinden oluşan binlerce yazmanın katalog ve bibliyografyalarını hazırlamasına imkân yoktu.

F. Sezgin gerçekçi ve idealist biri idi. İlk gençlik yıllarında zihninde canlandırdığı amaçların gerçekleşmesi için ömrünün son anına kadar heyecanını yitirmemiştir. Önyargılardan ve hamasetten uzak bir bilimsel metot geliştirmiştir. 1960 yılında yaşadığı talihsizliğin hesaplaşmasıyla vakit kaybetmektense bu olayı fırsata çevirmenin yollarını aramıştır ve bunda da başarılı olmuştur. Oryantalistlerin İslâm bilim tarihi, özellikle de hadis tedvini konusunda ortaya attıkları menfi iddialara karşı, somut deliller ile itiraz etmiştir. İslâm medeniyetinin gerilemesinin nedenleri meselesinde hocası H. Ritter'e bile ciddi tenkitlerde bulunmuştur.

Sonuç olarak F. Sezgin, yaşamı, tecrübeleri, karşılaştığı zorluklar karşısındaki meydan okuyucu tavrı, zamanı kullanma biçimi, eserleri ve sabrı ile bir Müslüman âlim tipi örneğidir. Kendi alanında, yaptığı çalışmalarla ciddi bir başarı yakalamıştır. Çağdaşlarına ve genç bilim adamlarına emsal bir karakterdir.

Kaynakça

el-Câbirî, Muhammed Âbid. Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı (Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi), Çev.: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001.

el-Câbirî Muhammed Âbid. Arap-İslam Medeniyetinde Entelektüeller-İbn Hanbel Mihnesi & İbn Rüşd'ün Çilesi, Çev.: Numan Konaklı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.

el-Endelüsî, Said. Tabakâtü'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi), Çev.: Ramazan Şeşen, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014.

Erünsal, İsmail & Ülker, M. B. & Muhacir K. E. İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2015), İstanbul, İSAM Yayınları, 2017.

Gutas, Dimitri. Yunanca Düşünce Arapça Kültür (Bağdat'ta Yunanca-Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu), Çev.: Lütfü Şimşek, İstanbul, Kitap Yayınları, 2003.

Le Goff, Jacques. Ortaçağ'da Entelektüeller, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

Hansu, H., (2019). "Mehmet Fuat Sezgin'in Aile Çevresi ve Türkiye'deki Akademik Serüveni", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 60 (1): 185-205.

Hodgson, M. G. S. İslam'ın Serüveni (İslam'ın Klasik Çağı), cilt: 1, Çev.: Berkay Ersöz, Ankara, Phoenix Yayınları, 2017.

İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem, C. VIII, thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmîyye, 1995.

Juynboll, G. H. A. Oryantalistik Hadis Araştırmaları (Makaleler), Çev.: Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Kahraman, K. (1995). "The Encyclopaedia of Islam", DİA, (C. 11, ss. 181-184), İstanbul.

Korkmaz, T. (2009). "20. Yüzyıl İslam bilim tarihi çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin örneği", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı.

Makdisi, George. İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi, Çev.: Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019.

Meriç, Cemil. Kültürden İrfana, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Said, Edward W. Oryantalizm (Doğubilim) – Sömürgecilğin Keşif Kolu, Çev.: Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınları, 1998.

Sezgin, Fuat. Bilim Tarihi Sohbetleri, haz. Sefer Turan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

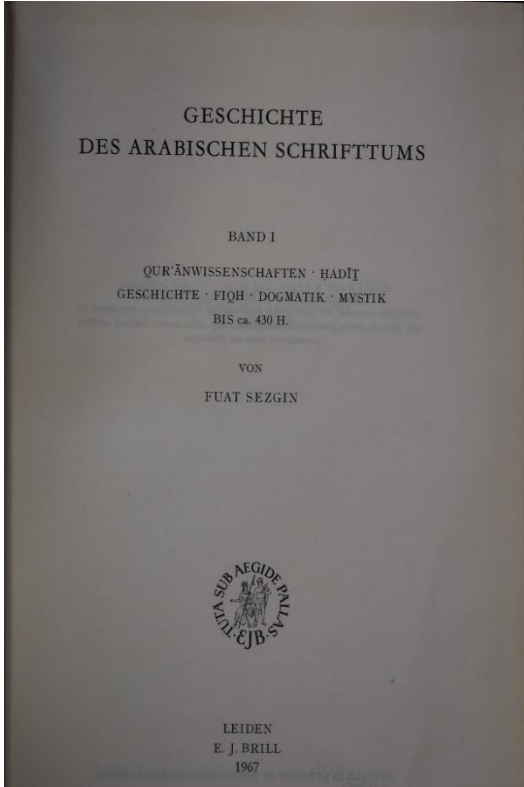
Sezgin, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik, cilt: I, çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

Sezgin, Fuat. İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

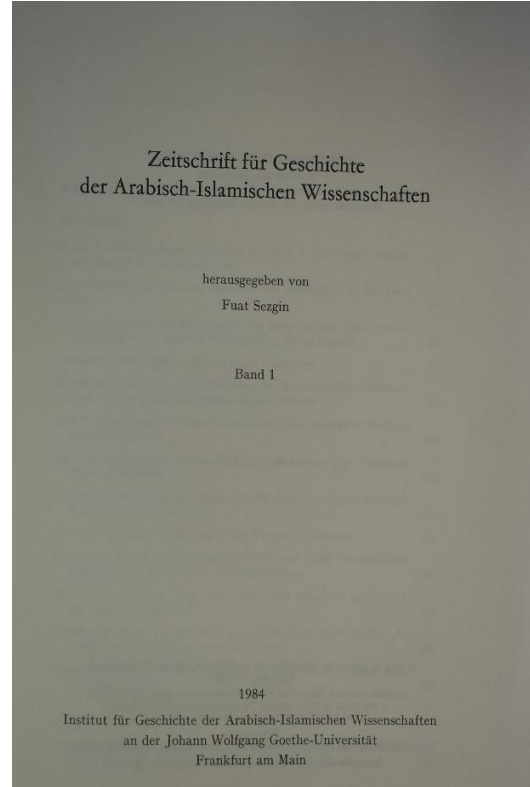
Sezgin, M. F. (2002). "İslâm Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi", çev. Dursun Hazer, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 295-303.

Spuler, B. (1997). "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, cilt: 1, ed. P. M. Holt-A. K. S. Lambton-B. Lewis, Çev.: Hamdi Aktaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Ekler

Fotoğraf 1: *GAS* isimli külliyyatın birinci cildi

Fotoğraf 2: 1984 yılında yayımlanmaya başlayan *Arab-İslâm İlimleri Mecmuası*'nın birinci cildi

Fotoğraf 3: F. Sezgin adına tab edilen hatıra gümüş paranın ön ve arka yüzü.